

хто змінив віру», без зволікання, тому що віровідступник, безумовно, є невірним ворогом, він не повинен знайти притулок, він поза законами ісламу, він повинен бути вбитий без будь-яких застережень»⁶.

Відступництво від істинного Бога в іудаїзмі набуває характеру загальнонаціональної драми. Як відомо із Біблії, саме за відступництво Єгова дозволив Вавілонській імперії захопити Єрусалим з його храмом, а народ – забрати до неволі (2 Хронік 36:20, 21; Єремії 25:11; Даниїла 9:2). Загальну історію євреїв, викладену в Біблії в цьому контексті, можна розглядати як історію вільного вибору людини, навернення її до істинного Бога.

Якщо проаналізувати суть свободи вибору сучасної людини, то з кінця 60-років ХХ століття, вона усвідомлюється як можливість вільного вибору будь-яких релігій без ризику стать ізгоем суспільства, тобто це є свобода світоглядного (в тому числі віросповідного) вибору.

Релігійна свобода в Європі кінця ХХ століття - це не лише можливість необмеженого вибору релігій, духовних традицій, але і вільне поводження з духовними вченнями – (аж до поєднання їх різних елементів одного з одним). Нове відношення до релігії повністю допускає раніше немислимі комбінації – (наприклад, поєднання даосизму із суфізмом, тантри – з йогою, християнства з дзен-буддизмом та ін.). Проходження однієї традиції в її повному обсязі все більшою мірою витісняється пошуком свого шляху, і це, як правило, не самоціль, а результат налаштованості на своє релігійне відчуття.

Останнє - свій шлях до Бога - у наш час ставлять над усе все більше людей. Накопичується колективний досвід релігійного життя, побудованого тільки на власному релігійному відчутті і ні на чому іншому. Те, що зараз виглядає духовною кризою європейської культури, є сучасним варіантом біблейського результату з «власним блуканням у пустелі». Це – повернення до першоджерела - свого релігійного відчуття, щоб почати від нього новий шлях⁷.

Розуміння (і вимога) свободи вибору в аспекті релігійних відносин у різних історичних умовах наповнювалося різним змістом. Сьогодні, певною мірою, можна констатувати, що сучасна людина досягла такого рівня внутрішньої зрілості, яка покладає за свободою вибору її відповідальність. Це саме те, що стверджується як своєрідна вимога «божественного закону» майже всіма релігіями. В цьому контексті позбавити людину права на здійснення вибору означає позбавити її внутрішнього божественного виміру, а відтак – і гідності.

*Н. Гаврілова**

РОЛЬ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ В УТВЕРДЖЕННІ ЦІННОСТЕЙ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ В УМОВАХ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Необхідною умовою побудови громадянського суспільства є розбудова демократичних засад життєдіяльності українського соціуму через неухильне забезпечення свободи совісті та права на віровизнання як невід'ємної складової політики держави у сфері захисту конституційних прав і свобод громадян. Релігія має потужніші важелі

⁶ Джазири Абдурахман. Наказание за отступничество в исламе согласно четырем религиозно-правовым школам. – Каир, 1987. – С. 104.

⁷ Див. докладніше: Авілова А. С другой стороны // <http://www.avilova.org/>.

* Молодший науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ імені Г.С. Сковороди НАН України, к. філос. наук.

впливу на гуманітарну сферу життя суспільства. Вона, зокрема, коригує менталітет кожного, забезпечує усвідомлення ідеалів, згуртовує навколо найістотніших з них та сприяє наступності творчої діяльності. Разом з тим, під час стратегічних трансформацій суспільного устрою саме гуманітарна сфера піддається найвідчутнішим змінам, що, у свою чергу, призводить до деформації ціннісно-орієнтаційної структури молодіжної свідомості.

Варто відзначити ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджують актуальні проблеми молоді, особливості її соціалізації, ціннісні орієнтації, релігійний компонент в її свідомості та поведінці, місце і ролі релігії в їхньому житті та формування громадянської свідомості в умовах сучасного суспільства. Насамперед це – Дудар Н., Єленський В., Черниш Н., Балакірева О., Висоцька Є., Лісовський В. Широкомасштабні репрезентативні соціологічні дослідження у цій галузі проводять: Український центр економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова¹; Київський міжнародний інститут соціології; Український науково-дослідний інститут проблем молоді²; Український інститут соціальних досліджень³; Центр „Соціальний Моніторинг”, соціологічна служба „Соціс-Гелап”, Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України⁴. Враховуючи останні публікації та дослідження з даної проблематики, на нашу думку доцільно окремо виділити проблему впливу глобалізаційних процесів на свідомість сучасного студентства. Найінтенсивніший період процесу кристалізації релігійної свідомості припадає на студентські роки – унікальний екзистенційний час, коли закладаються духовно-ціннісні преференції людини, її рівень культури, ступінь включеності до соціуму, міра готовності до суспільнозначимої праці. Студентство потенційно є найінтелектуальнішою і найактивнішою частиною соціуму, яка визначатиме перспективу його розвитку на десятиліття. Тому свідомість студентів можна розглядати вірогідною основою світоглядної моделі суспільної свідомості майбутнього, прогножуючи водночас і стан релігійності суспільства та визначаючи наявні тенденції в утвердженні цінностей релігійної свободи в умовах побудови громадянського суспільства.

Громадянське суспільство – це комплекс соціальних відносин, система суспільних інтересів: економічних, соціально-політичних, духовних, сімейних, культурних і в тому числі релігійних. Сутнісним проявом сучасного громадянського суспільства виступає релігійний, культурний та світоглядний плюралізм, який знаходить своє відображення в запереченні ідеологічних стереотипів, розкритті духовного життя у повному обсязі. Його ознаками виступають високий рівень захищеності особи, гарантія її віросповідних прав і свобод, можливість вільно висловлювати свої релігійні переконання і мати про них належну інформацію.

Закон України „Про свободу совісті і релігійні організації” враховує демократичні принципи міжнародних правових документів із свободи релігії і законодавчо закріплює плюралістичність українського суспільства. Закон не обмежує права громадян із-за їх релігійної належності і водночас застерігає від використання останньої для розпалювання ворожнечі й ненависті, ображання почуттів громадян. Він декларує рівність всіх релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом, недопущення встановлення будь-яких переваг або обмежень якоїсь релігії, віросповідання чи релігійної організації, прагне до формування толерантних міжконфесійних відносин в нашому плюралістичному релігійному просторі. Закони України та міжнародні-правові документи гарантують кожному, хто перебуває на її території, незалежно від його віровизнання та ставлення до релігії, свободу совісті як особисте право людини, а також можливість вільно і незалежно

¹ Центр Разумкова: <http://www.uceps.com.ua>

² Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально і східноєвропейських суспільств. Фокус на Україні. – К., 2002.

³ Молодь у дзеркалі соціології. Заг. ред. О.Балакіревої і О.Яременка. – К., 2001.

⁴ Матеріали конкретно-соціологічного дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. 2004-2005, тт. XX-XXII.

визначати своє ставлення до релігії та здійснювати пов'язані з цим дії, дотримуючись встановленого правопорядку⁵.

В Україні громадянське суспільство перебуває на ранній стадії свого розвитку, але процвітання релігійних організацій і зростаюча кількість їхніх членів є одним з найважливіших початкових її проявів. Виходячи з трьох стрижневих начал, які формують громадянське суспільство – колектив, індивід та державна влада, умовою його розвитку постає їх взаємна рівність, рівність прав, свобод та обов'язків його громадян⁶. Відтак домінування одного з них призводить до руйнації громадянського суспільства. Головний принцип функціонування громадянських інституцій – індивідуальна свобода, самоцінність та право на самореалізацію кожної особистості. Кожна конкретна особистість – базовий вихідний елемент у конструкції громадянського суспільства, яка володіє суверенністю і в сфері релігійного життя. Погляди особистості, а не погляди більшості чи меншості, постають істинною цінністю у сучасному громадянському суспільстві. Якщо такі принципи діють, то результатом буде міцна громадянська та національна єдність. Нація особистостей, які поважають всіх незалежно від їх релігійних поглядів, найменше підвладна ризику розділення за будь-якими, а особливо релігійними принципами.

Беручи до уваги той факт, що людина – істота соціальна, яка реалізує свій потенціал виключно в суспільстві і під його безпосереднім впливом, актуальності набуває дослідження суспільних вікових груп (дитячих, молодіжних, старших та ін.). У нашій країні спостерігається швидкий кількісний зріст вузівської молоді, цей процес зумовлений створенням різного роду та профілю приватних як світських, так і духовних закладів. Враховуючи значний відсоток студентів у сучасному українському соціумі (20% з числа усі молодих людей віком від 14 до 28 років та 4% із всього населення) доцільним, на наш погляд, є дослідження їх проблем як в контексті всього суспільства, його основних характеристик, структурних змін, так і диференційовано – як особливої соціальної групи, з притаманними їй ознаками і якостями⁷.

Молодіжні проблеми в Україні мають свою специфіку, що зумовлена етапом швидких і непередбачуваних перетворень у суспільстві в цілому, культурною неоднорідністю українського суспільства. У найбільш складному стані опиняється молодь, оскільки, вступаючи в життя, вона повинна визначити своє місце і призначення. Актуальність такого дослідження посилюється тією обставиною, що саме зараз спостерігається деформація ціннісно-орієнтаційної сфери молодіжної свідомості в наслідок глобальної кризи людини та культури.

Студентство – специфічний соціально-демографічний контингент населення, що відтворюється історично і є досить сталим суспільним феноменом. Воно перебуває в процесі переходу від дитинства до дорослого життя і переживає стан сімейної та позасімейної соціалізації, інтерналізації норм і цінностей, творення соціальних і професійних очікувань⁸. Відповідно, найважливішими його характеристиками є не стільки вікові параметри, скільки соціальні показники процесу соціалізації. Молодь характеризує і відрізняє від інших прошарків населення три основні критерії: віковий, психологічний і соціальний (реальне становище молоді в системі об'єктивних суспільних відносин, системі виконуваних нею соціальних ролей і т. і). Адже період з 14-ти до 28-ми років – це період

⁵ Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” // Права громадян України. – К., 1997. – С. 104-116.

⁶ Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід. – Львів, 1999. – С. 20.

⁷ Молодь у дзеркалі соціології. Заг. ред. О.Балакіревої і О.Яременка. – К., 2001. – С.24; Молодь України. Статистичний збірник // Державний комітет статистики України. – К., 2002. – С.145; Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 року): Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К., 2000. – С.9-10.

⁸ Соціологія. За ред. В.Г. Городяненка. – К., 2002. – С. 557.

найбільш інтенсивної соціалізації індивіда⁹. Студенти відрізняються інтенсивністю і багатоманітністю форм спілкування, прагненням і прихильністю до нововведень, постійно підвищуваним, надто високим рівнем освіти, а відтак, і більш, адекватною орієнтацією в соціально-політичному просторі¹⁰.

На студентські роки припадають процеси самовизначення, становлення особистості молодого спеціаліста, формування світогляду майбутнього інтелігента. Відхід від батьківської сім'ї, активне включення в самостійну виробничу працю, певна незалежність в економічних та інших галузях суспільного життя детермінує визначення пріоритетних форм поведінки. Студентство – найбільш освічена, соціально активна та організована група молоді, яка гостро реагує на всі суспільні процеси. Кругозір сучасного студента надзвичайно широкий, у тому числі вагоме місце в ньому належить і релігійним орієнтаціям. В процесі життєвого самовизначення, зважаючи й на інші фактори, вагоме місце в ньому посідає і релігійний. А це тому, що особливістю релігії є те, що в ній відображаються не якісь зовнішні щодо людини сили, а такий її особистісний стан, який можна назвати станом самовизначення у світі, здобуття людиною самої себе на основі відчуття наявності в собі якогось надприродного начала і віри в можливість свого прилучення до Вищої Сутності не з допомогою рацію чи якоїсь обрядової дії, а через містичну інтуїцію¹¹. Разом з тим релігійні уявлення – це й засіб морально-філософського піднесення людини, зміцнення її внутрішньої самодисципліни.

Молоді, в силу незавершеності процесу соціалізації (особливо це стосується самовизначення в різних формах соціального життя, самореалізації свого „Я”, самості особистості) і головним чином незрілості внутрішніх критеріїв відношення до зовнішнього світу, а також із-за інших умов соціального формування, притаманна більша нестійкість, гнучкість, рухливість, багатоваріантність, непередбачуваність в своїх відношеннях до навколишньої дійсності. Молода людина може переживати одночасно декілька шарів диспозиційної взаємодії з реальністю. При цьому кожний „шар” чи „вектор” відношення може розглядатися, як „рівноцінний” в порівнянні з іншими. Ця багатошаровість сприйняття світу відображає взагалі пошуковий характер молоді, її відмінності від старших вікових груп, які володіють стабільними формами предметного відношення до світу¹².

В переважній більшості саме в студентському середовищі відбувається становлення і перегляд світоглядних позицій особистості, пошук прийняттого і цікавого кола спілкування, саме тому релігія, як духовний феномен, не залишаються поза увагою студента. Відповідно практично кожна релігійна організація до обов'язкових напрямів своєї діяльності включає роботу з молоддю, проводячи молодіжні служіння, видаючи спеціальні молодіжні газети і журнали з даної проблематики. Соціологічні опитування виявили, що в новітніх релігійних рухах більша половина їхніх членів становить молодь віком від 20 до 29 років, а у великих міських протестантських громадах питома вага молодих людей сягає 25, 30 і навіть 45%¹³. Цей факт можна пояснити тим, що молоде покоління виявляє більший потяг до релігії, ніж старші вікові групи.

В сьогоднішній ситуації релігійного плюралізму і секулярної культури, в якій свобода особистісного вибору є однією з фундаментальних цінностей, практика переходу з однієї релігійної традиції в іншу, належність більш ніж до однієї культури стають подіями цілком звичайними. Релігійний плюралізм вимагає в молодій людини розвинути досвід „духовної дії” в ситуації, що вимагає особистого вибору і особистої відповідальності.

⁹ Арнаут Е.К. Социологический анализ религиозности молодежи. Автореф. канд. дис. – М., 1968. – С. 5.

¹⁰ Социология молодежи. Учебник / Отв. ред. В.Т. Лисовский. – СПб, 1996. – С. 384.

¹¹ Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А.Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996. – С. 279.

¹² Социология молодежи. Учебник / Отв. ред. В.Т. Лисовский. – СПб, 1996. – С. 422-403.

¹³ Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально і східноєвропейських суспільств. Фокус на Україні. – К., 2002. – С.145.

Простір особистого релігійного досвіду є простором становлення особистої релігійної самосвідомості, що включає і право на особисту духовну автономність, і сприйняття іншої релігії не як об'єкта місії чи прозелітизму, а як шлях настільки ж цінний, як і власна релігійна традиція¹⁴.

Плюралізм є високорозвиненою формою соціального, культурного і релігійного співіснування. У сучасному громадянському суспільстві плюралізм виходить із наявності багатьох систем, кожна з яких володіє своєю історією, своїми нормами, своїми звичками, але разом з тим і спільними із іншими цілями, ціннісними уявленнями тощо. Для плюралізму важливими є як спільні риси, так і відмінні. Історія, норми і ціннісні уявлення різних груп можуть бути подібними одне на одного. Вони можуть також більш чи менш відрізнятися один від одного і навіть знаходитися в конфлікті. Відмінною рисою плюралізму є не інтеграція чи уніфікація, а з'єднання і збереження відмінностей, передача і водночас культивування багатоманітності форм. Плюралізм виходить із прагнення до істини і самовдосконалення, а також із бажання до комунікації й дискурсу. Фундаментальні для плюралізму форми ментальності і соціальні сфери виникають тоді, коли готовність переконувати і бути переконаним в аргументованому діалозі супроводжують всі суспільні заяви та дії. Там, де знижується якість переконуваної аргументації, що коріниться в громадянському суспільстві, основа для плюралізму зникає¹⁵.

Одним із наслідків, привнесеним релігійним плюралізмом, є те, що сучасна молода людина звільняється від тиску традиції. Сьогодні вимогою часу стає діяльність, побудована на вільному виборі. На базі релігійного досвіду людина з багатьох релігійних традицій і культів надає перевагу тому, що для неї є її власним вибором і переконанням. Разом з тим, доволі часто мотивом прилучення до релігійних систем виступає не особисте внутрішнє переконання, а данина моді чи екзотичні віяння. Оскільки студентська молодь, не маючи соціального досвіду та стійких знань, інколи не може віднайти для себе прийнятний варіант у такій насиченій конфесійній палітрі. А це, в свою чергу, призводить до розмитості релігійних уявлень, еkleктичності, синкретизму, неокресленості, оскільки саме молодь постає головним носієм плюралістичних дискурсів. Плюралізм потягнув за собою і розчарування значної кількості молодих людей в дієвості релігійних цінностей, спричинив таке явище як релігійний нігілізм. Зважаючи на те, що всі релігійні системи претендують на беззаперечну істину, у цьому контексті молода людина доволі часто втрачає сенс пошуку чи інтерес до релігії як такої.

У сучасній молоді відсутні первісні знання та уявлення про релігію, як феномен, тому інформативній та просвітницькій меті й слугує позаконфесійний курс „Релігієзнавство”. Але у нашому суспільстві часто недооцінюється його світоглядна роль. Так, сьогодні в технічних і медичних вищих навчальних закладах України спостерігається тенденція скорочення кількості годин на викладання цього предмету. На наше глибоке переконання, така практика негативно відіб'ється у свідомості молоді інтелігенції, адже саме студентське середовище може стати каталізатором міжконфесійного компромісу і плідної співпраці працівників усіх релігійних організацій, які представлені в Україні.

Ми повинні чітко зрозуміти важливість відмінностей між релігійною (конфесійною) освітою та академічним релігієзнавством, тобто вивченням відомостей про релігію на науковій основі. Конфесійно орієнтоване релігієзнавство повинне бути спрямоване на підвищення релігійної освіти. Його основні завдання і мета визначаються церквою або релігійною організацією. В основному воно спрямоване на підвищення віри і відтворення релігійності. Такий підхід забезпечує виховання людей в дусі толерантності щодо різних віросповідань, відповідає вимогам Конституції України, відокремленню церкви від держави і школи від церкви, сприяє соціальній згоді у суспільстві. Релігійна

¹⁴ Сиверцев М. Межрелигиозный диалог в эпоху глобализации // Человек. – № 5. – 2002. – С. 86.

¹⁵ Волокер М. Христианство и плюрализм. – М., 2001. – С. 149.

освіта реалізується в навчальних закладах і недільних школах при релігійних організаціях чи громадах.

Академічне релігієзнавство покликане з наукових позицій аналізувати релігію в контексті культури народу, розкрити її сутність, місце і роль в суспільстві. Його основне призначення і зміст визначаються державою. Воно покликане підвищувати загальноосвітній і культурний рівень особистості¹⁶.

Наявність міжконфесійних суперечностей в українському суспільстві та необхідність донесення знань про основи світових релігій, які сприяють формуванню моральної культури особистості, ознайомлення студентів з історією релігії, акцентуючи при цьому увагу на морально-етичних концепціях їхніх доктрин – саме по собі має виховне значення. Бо ж в них втілені загальнолюдські цінності, розглядаються проблеми добра і зла, морального і аморального. Важливим є вивчення релігії на науковій основі, оскільки знання релігії сприяє підвищенню освіченості людини і більш глибокому знанню національної культури.

Відкрите суспільство є вищою формою соціальної організації, що передбачає високий рівень освіти правового та інституційного самозабезпечення, традицію толерантності. Репрезентативними в даному контексті постають результати соціологічних досліджень. Вони показали, що показник релігійної толерантності в суспільстві дещо знизився. Так у 2000 р. він становив 76,0%, а у 2002 – 71,3% (серед віруючих – 72,0% та 69,2% відповідно по роках)¹⁷. Попри високий рівень задекларованої толерантності, спостерігається відчутне несприйняття громадянами неорелігійних практик.

Утвердження громадянського суспільства в Україні неможливе без забезпечення свободи совісті. Адже віросповідні свободи є визначальними у комплексі свобод людини. В зазначеному аспекті доцільно навести результати соціологічного дослідження проведеного Центром соціологічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. Частка громадян, які позитивно оцінюють стан дотримання в Україні права на свободу совісті та принципу рівності віросповідань дещо знизилась. У 2000р. 66,3% опитаних були „повністю згодні” або „скоріше згодні” з твердженням про те, що „в Україні існує повна свобода совісті та рівність віросповідань перед законом”. Зараз загальний показник становить 62,6%. На противагу їм 33,9% респондентів заявили, що „свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не здійснюється”¹⁸.

Отже, одним із найважливіших чинників життєдіяльності громадянського суспільства постає психологічний процес самоідентифікації особистості – з його різними чинниками, у тому числі і релігійним; релігійна самоідентифікація особистості – процес самовизначення останньої в ролі суб'єкта суспільних відносин сприяє консолідації, а відтак становленню громадянського суспільства. Обов'язковою умовою життєдіяльності громадянського суспільства є вимога поважати релігійні права кожної особистості. Свобода альтернатив виступає сутнісним проявом громадянського суспільства, адже це є функція людської здатності змінювати своє становище. Останнє чітко виявляється на прикладі студентської молоді, яка за своєю соціальною природою є відображенням всіх суперечностей і можливостей соціально-історичної й культурної динаміки суспільства.

¹⁶ Закович М. Проблема духовності та місце релігійної освіти в її формуванні // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, – 2002. – Вип. 4. – С. 20.

¹⁷ Центр Разумкова: <http://www.uceps.com.ua>.

¹⁸ Центр Разумкова: <http://www.uceps.com.ua>